

MULKIY HUQUQLARNI JAMOAVIY ASOSDA BOSHQARUVCHI TASHKILOTLAR VAZIFA VA FUNKSIYALARINING O‘ZIGA XOS JIHLARI

Qo‘chqorov Abbosjon Bahromjon o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti, “Intellektual mulk va axborot texnologiyalari huquqi”
yo‘nalishi magistranti
abbosbaxromovich@gmail.com

Hammamizga ma’lumki, jahon tajribasida mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar mualliflik huquqida muhim rol o‘ynaydi. Bunday tashkilotlar mualliflarning huquqlarini samarali boshqarilishini, himoya qilinishini ta’minlaydi hamda mualliflar va foydalanuvchilar o‘rtasida professional vositachi vazifasini bajaradi. Ushbu institutning ahamiyatini to‘g‘ri anglagan holda, yurtimizda ham bu institutni rivojlantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, Prezidentimizning 2022-yil 26-aprelda “Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-221-son qarori qabul qilindi. Bu qaror bilan “2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasida intellectual mulk sohasini rivojlantirish Strategiyasi” tasdiqlandi.¹ Strategiyadagi intellektual mulk sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish yo‘nalishida intellektual mulk obyektlarini ishonchli huquqiy himoya qilish maqsadida soha bo‘yicha davlat organlari va tashkilotlari o‘rtasidagi idoralararo hamkorlikni yanada takomillashtirish, intellektual mulk sohasidagi nizolarni sudga qadar hal qilish tartiblarini keng joriy qilish va intellektual mulk obyektlariga bo‘lgan huquqlarni himoya qilish bo‘yicha maxsus vakolatli organlar faoliyati bo‘yicha ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish vazifalari belgilangan. Shuningdek, Strategiyada mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar faoliyatini tahliliy o‘rganish, ularni mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni tom ma’nodda himoya qiluvchi tashkilotlarga aylantirish choralarini ko‘rish qat’iy belgilab qo‘yildi.

Shuni qayd etib o‘tish kerakki, O‘zbekistonda mualliflik huquqlarini jamoaviy boshqarish boshqa davlatlarga nisbatan yangi institut hisoblanadi. Shuningdek, bir nechta olimlarimiz bu sohada tadqiqotlar olib borgan: B.Toshev, O.Oqyulov, G.Xudoyberdiyeva, A.Yuldoshev, I.Yakubova va boshqalar. Shulardan bir nechta olimlarimiz, xususan, B.Toshev “respublikamizda mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqaruvchi tashkilotlarni tuzish zarurati mavjud”² degan fikrlarni ilgari surgan. Shuningdek, G.Xudoyberdiyeva ham xuddi shu fikrni ta’kidlab o‘tgan.³

Bilamizki, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar nodavlat notijorat tashkilot shaklida tashkil etiladi. Nodavlat notijorat tashkiloti deganda esa jismoniy shaxslar yoki yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad yoki foyda olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan foydani yoki daromadlarni o‘z qatnashchilari (a’zolari) o‘rtasida taqsimlamaydigan o‘zini o‘zi boshqaruvchi

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi “Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-221-son qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-5987120>

² Тошев Б.Н. Муаллифлик ҳуқуқи. Дарслик. – Т.: ЖИДУ, 2011. – Б.137

³ Интеллектуал мулк ҳуқуқи қонунчилигини такомиллаштириш: назария ва амалиёт муаммолари: Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: Юристар малакасини ошириш маркази. 57-б

tashkilot tushuniladi. Bilamizki, nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarni himoya qilish, ijtimoiy, ma'rifiy hamda madaniy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, shuningdek, xayriya faoliyatini amalga oshirish uchun hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni jamoaviy boshqarish institutining ishlash jarayoniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, quyida uning qanday ishlashining umumiy sxemasini ko'rishimiz mumkin:

1) Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni boshqarish vakolatini olish.

Vakolatlar mualliflik huquqi egasi bilan tuzilgan shartnoma asosida olinishi mumkin. Shu bilan birga, tashkilot mualliflik huquqi egasining unga a'zo bo'lish-bo'lmasligidan qat'i nazar vakolatlarni boshqarishga o'tkazish to'g'risida shartnoma tuzishi majburiy hisoblanadi. Intellektual mulk huquqlari bo'yicha sud amaliyotiga muvofiq vakolatlarni o'tkazish to'g'risidagi bitim ishonchli boshqaruv shartnomasining bir turi hisoblanmaydi.⁴

2) Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish.

Jamoaviy boshqaruviga o'tkazilgan intellektual mulk huquqlarini amalga oshirish foydalanuvchilar bilan shartnomalar tuzish va ulardan haq undirishni o'z ichiga oladi. Mualliflik huquqi obyektini va foydalanish usuliga qarab jamoa mualliflik huquqini boshqarish tashkilotlari oddiy (nomutlaq) litsenziya berish uchun litsenziya shartnomalari yoki fuqarolik kodeksida belgilangan haq evaziga tuziladigan shartnomalar tuzadilar. Ikkinchi variant faqat intellektual mulkdan mualliflik huquqi egasining roziligisiz foydalanishga ruxsat etilgan ammo unga haq to'lash bilan bog'liq hollarda qo'llaniladi.

Mualliflik huquqini himoya qilish uchun shaxs litsenziya shartnomasini tuzmasdan boshqariladigan asardan foydalangan hollarda huquqlarni boshqarish tashkiloti tomonidan sudda jamoaviy asosda o'z nomidan yoki mualliflik huquqi egasi nomidan da'vo arizasi berish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, har qanday holatda ham bunday da'vo mualliflik huquqi egasining manfaatlarini ko'zlab keltiriladi, shuning uchun u istasa jarayonda ishtirok etishi mumkin.

3) Mualliflar va mualliflik huquqi egalari haq to'lash.

Foydalanuvchilardan yig'ilgan haq miqdorlari mualliflarga va mualliflik huquqi egalari, mualliflik huquqini jamoaviy boshqarish tashkilotining xarajatlari (komissiya) qoplangach o'tkazilishi shart. Bunday komissiya miqdori tashkilotning mahalliy hujjatlari bilan tartibga solinadi va odatda, foydalanuvchilar ham, mualliflik huquqi egalari ham unga ta'sir qila olmaydi. Bundan tashqari, tashkilotlar amalda har doim ham huquq egasini aniq topib unga haq to'lasha olmaydilar. Bunday holatlar ayniqsa chet ellik huquq egalari bilan bog'liq hollarda tez-tez uchrab turadi. Shu sababli davlat akkreditatsiyasiga asoslangan mualliflik huquqini jamoaviy boshqarish jiddiy tanqid ostiga olinadi.

BIMT ma'lumotlariga ko'ra, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlarning operatsiyalari uchta asosiy ustunga asoslanadi. Bular: a) Huquqlarni boshqarish; b) Huquqlarni litsenziyalash; c) Daromadlarni to'plash va huquq egalari taqsimlash.

Shuningdek, ushbu institutining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- professional tashkilotga tegishli vakolatlar berish orqali intellektual mulk huquqlarini individual himoya qilish qiyinchiliklarini bartaraf etish;

⁴ <https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>

- turdosh huquq va mualliflik huquqi obyektlaridan qonuniy foydalanishni yirik tashkilotlarning qo'llariga topshirish orqali osonlashtirish, bu esa foydalanuvchilarga bunday ob'ektlardan foydalanish uchun litsenziya berishga vakolatli shaxsni topishni osonlashtiradi;
- mualliflik huquqi egalarining ruxsatisiz, lekin ularga haq to'lash bilan qonun hujjatlarida asar, spektakl va fonogrammalardan foydalanishga ruxsat berish va bunday haq undirishni samarali tashkil etish imkoniyati.⁵

Ya'ni, odatda, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar:

- qachon, qayerda va qanday asarlardan foydalanilishini nazorat qiladi;
- foydalanuvchilar bilan tariflar va boshqa shartlarni kelishib oladi;
- o'z a'zolari va o'zi vakillik qiladigan boshqa huquq egalari nomidan himoyalangan asarlardan foydalanishga litsenziya (ruxsat) beradi;
- foydalanuvchilardan to'lovlarni yig'adi va ularni huquq egalari tarqatadi.⁶

Umuman, jamoaviy boshqaruvning asosiy maqsadi intellektual mulkdan foydalanish jarayonida mualliflik huquqi egalari va foydalanuvchilarni maqbul tarzda o'zaro bog'lash hamda ularning huquqiy va ma'muriy xarajatlarini kamaytirishdan iborat.

Shunday qilib, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar ko'pincha quyidagi huquqlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadilar:

- ommaviy ijro etish huquqi (zallarda, diskotekalarda, restoranlarda va boshqa jamoat joylarida ijro etiladigan yoki ijro etiladigan musiqa);
- eshittirish huquqi (radio va televideniya jonli va yozib olingan chiqishlar);
- musiqiy asarlarni mexanik takrorlash huquqlari (asarlarni kompakt disklarda, lentalarda, plastinalarda, kasetlarda, mini-disklarda yoki boshqa yozuv shakllarida takrorlash);
- dramatik asarlarni (teatr spektakllarini) ijro etish huquqi;
- adabiy va musiqa asarlarini reprografik nusxalash (nusxa ko'chirish) huquqi;
- turdosh huquqlar yoki ijrochilar va fonogramma ishlab chiqaruvchilarning fonogrammalarni efirga uzatganlik yoki jamoatchilikka yetkazganlik uchun haq olish huquqi.

Xorijiy davlatlar qonunchiligiga qaraydigan bo'lsak, Ukrainada jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'z nomidan va huquq egalari manfaatlarini ko'zlab quyidagi funksiyalarni bajaradilar:

- 1) foydalanuvchilar bilan mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar ob'ektlaridan foydalanishga ruxsat berish to'g'risida shartnomalar hamda mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlaridan foydalanganlik uchun haq (ushlab qo'yish) to'lash to'g'risida shartnomalar tuzish;
- 2) boshqa jamoaviy boshqaruv tashkilotlari bilan sheriklik shartnomalari, huquqlarni vakillik qilish to'g'risidagi shartnomalar tuzish;
- 3) huquqlar bo'yicha daromadlarni yig'ish, taqsimlash va huquq egalari to'lash;
- 4) huquq egalari nomidan o'z mulkiy huquqlarini himoya qilish uchun sudga da'vo arizalari bilan murojaat qilish, huquq egalari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan vakolatlari va ko'rsatmalarini hamda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan va tashkilot manfaatlarini ko'zlab faoliyat yuritayotgan huquq egalari mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlarini himoya qilish uchun zarur bo'lgan boshqa harakatlarni;
- 5) tashkilot tomonidan boshqariladigan huquq egalari reestri, mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlari, mulkiy huquqlar reestrini yuritishda ko'maklashish;
- 6) mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlaridan tashkilot ro'yxatdan o'tgan huquqlarni boshqarish sohalariga muvofiq, shuningdek mualliflik huquqi va (yoki) turdosh

⁵ <https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>

⁶ <https://www.wipo.int/copyright/en/management/>

huquqlar obyektlariga, mulkka nisbatan qonuniy foydalanilishini nazorat qilish; boshqarish uchun ularga berilgan huquqlar;

7) Qonunda belgilangan boshqa funksiyalarni amalga oshiradi.⁷

Ko'rib chiqilayotgan sohadagi qonun hujjatlarini va ularni qo'llash amaliyotini tahlil qilish mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy asosda boshqarish murakkab tizim degan fikrga qo'shilish imkonini beradi. U mualliflar (boshqa mualliflik huquqi egalari) o'z huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshira olmaydigan va himoya qila olmaydigan hollarda qo'llaniladi hamda u quyidagilarni nazarda tutadi:

- mualliflar (boshqa mualliflik huquqi egalari) tomonidan o'z asarlaridan turli foydalanuvchilar tomonidan foydalanish shartlari bo'yicha muzokaralar olib borish huquqini shu maqsadda maxsus yaratilgan tashkilotlarga o'tkazish;
- huquqlari boshqaruvga berilgan asarlardan foydalanish ustidan nazorat;
- mualliflarga (boshqa mualliflik huquqi egalari) to'lanadigan haqni undirish va ular o'rtasida taqsimlash;
- mualliflarning (boshqa mualliflik huquqi egalari) huquqlarini himoya qilish choralarini ko'rish.

Mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish tizimi shu maqsadda maxsus tuzilgan tashkilotlar tomonidan boshqa funksiyalarni ham amalga oshirishni nazarda tutishi mumkin. Bundan tashqari, ikkinchisi bevosita milliy qonunchilikning o'ziga xos xususiyatlariga, ma'lum bir davlatning siyosiy tizimiga, uning iqtisodiy tizimiga, mualliflik huquqini himoya qilish tizimida mualliflarning mulkiy huquqlarini boshqarish tashkilotlarining roliga va boshqalarga bog'liq. Xuddi shu omillar ma'lum bir davlat mualliflarining mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish tizimining boshqa xususiyatlarini ham belgilaydi: mualliflar huquqlarini boshqarish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun asoslar, tegishli tashkilotlarning tashkiliy-huquqiy shakllari, mualliflarga (boshqa mualliflik huquqi egalari) to'lanadigan haqni o'tkazish va boshqalar.

Ayrim davlatlarda mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish bo'yicha faoliyat nafaqat yuqorida qayd etilgan xususiyatlar bilan tavsiflanadi, balki u tashkil etilgan va so'nggi bir yarim asr davomida ushbu sohada jahon amaliyotida ishlab chiqilgan yagona tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar qatoriga quyidagilar kiradi:

birinchidan, maxsus tashkil etilgan tashkilotlarga ularning egalari tomonidan shartnoma asosida yoki qonun normalariga muvofiq mualliflik huquqlarini boshqarish huquqini berish;

ikkinchidan, qoida tariqasida, mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish bo'yicha tashkilotlar faoliyatining notijorat xarakteri;

uchinchidan, boshqaruvga berilgan asarlardan, qoida tariqasida, barcha potentsial foydalanuvchilar uchun yagona shartlarda foydalanish huquqini berish;

to'rtinchidan, mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy asosda amalga oshiruvchi va himoya qiluvchi tashkilotlar faoliyatini maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solish;

beshinchidan, bunday tashkilotlar o'rtasida raqobatning oldini olish. Bu bir xil huquqlarni boshqarish sohasida faqat bitta tashkilot ishlashi kerakligini anglatadi. Bu huquqlari boshqaruvga o'tgan mualliflarning manfaatlarini maksimal darajada oshirish, turli tashkilotlar o'rtasida bir xil mualliflarning huquqlari bo'yicha nizolarni oldini olish va hokazolarni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yurtimizda mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar faoliyatini yanada jonlantirish, shu jumladan, ularni mualliflik huquqi va turdosh

⁷ Law of Ukraine No. 2415-VIII of May 15, 2018, on Efficient Management of Property Rights of Right Holders in the Sphere of Copyright and Related Rights // <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/18415>

huquqlarni samarali himoya qiluvchi tashkilotlarga aylantirish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati mavjud. Shuningdek, qonunchiligimizda bunday tashkilotlarning vazifa va funksiyalarini aniq belgilab qo'yish, ularning faoliyati mexanizmlari va tashkiliy-huquqiy tuzilishini rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida tashkil etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi "Intellectual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-221-son qarori // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5987120>
2. Тошев Б.Н. Муаллифлик ҳуқуқи. Дарслик. – Т.: ЖИДУ, 2011. – Б.137
3. Интеллектуал мулк ҳуқуқи қончилигини такомиллаштириш: назария ва амалиёт муаммолари: Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: Юристлар малакасини ошириш маркази. 57-б
4. URL:<https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>
5. URL:<https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>
6. URL: <https://www.wipo.int/copyright/en/management/>
7. Law of Ukraine No. 2415-VIII of May 15, 2018, on Efficient Management of Property Rights of Right Holders in the Sphere of Copyright and Related Rights // URL: <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/18415>